

розгляді конкретних обставин, які закріплені в матеріалах справи та додаткові подані сторонами в судовому засіданні.

Таким чином, необґрунтованість поданої скарги, її невмотивованість, і навіть відсутність у заявника самого права на оскарження певного процесуального рішення чи дії, не повинні звільняти суд, як уповноваженого суб'єкта перевірки, від обов'язку розглянути скаргу та дати оцінку доводам скарги, а також мотивувати свої рішення шляхом зазначення конкретних підстав, за якими доводи скарги відхиляються вищестоящим судом.

Кожне із вищезазначених правил, положень потребує всебічного вивчення та дослідження всього кола питань і проблем, які виникають у теорії та практиці застосування інституту оскарження у судово-контрольних стадіях кримінального процесу та реалізації принципу свободи оскарження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Глущенко С.В. Касаційне оскарження як конституційна засада перевірки судових рішень в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура» / С.В. Глущенко; Академія адвокатури України. – К., 2010. – 19 с.
2. Костюченко О.Ю. Апеляційне оскарження судових рішень у кримінальному процесі України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / О.Ю. Костюченко; Академія адвокатури України. – К., 2005. – 18 с.
3. Зарева І. Забезпечення права на оскарження дій і рішень у кримінальному процесі / І. Зарева. // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 11 – С. 135-137.
4. Якубович Н.А. Охрана конституционных прав личности на предварительном следствии: методическое пособие / [Н.А. Якубович, Л.В. Батищева, Е.С. Радутная, Г.И. Пичкалева]. – М., 1989. – 88 с.
5. Мартынич Е.Г. Охрана прав и законных интересов личности в уголовном судопроизводстве / Е.Г. Мартынич, В.П. Радьков, В.Е. Юрченко. – Кишинев: Штиинца, 1982. – 188 с.
6. Аналіз здійснення судочинства та даних судової статистики щодо розгляду справ матеріалів Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ у 2011 році // Офіційний сайт Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html

УДК 342.7 (477)

РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ОСОБЛИВОСТІ ПРОВАДЖЕННЯ ВІДНОСНО ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ ОСІБ

Щериця С.І., здобувач

Національна академія внутрішніх справ

Досліджено історію розвитку законодавства про особливості кримінального провадження відносно окремих категорій осіб. Встановлено історично усталене існування паралельного кримінально-процесуального законодавства блоку законів, які встановлюють особливий порядок притягнення до кримінальної відповідальності достатньо широкого кола осіб. Підтримано пропозицію щодо окремого нормативного врегулювання цього правового інституту. Запропоновану в новому Кримінальному процесуальному кодексі України модель нормативного врегулювання особливого порядку кримінального провадження відносно деяких категорій осіб визнано далекою від досконалості (насамперед, у питанні кола осіб, на яких поширюються виключні права, встановлені відповідною главою), такою, що потребує доопрацювання. Водночас констатується, що такий особливий порядок

спрямований на створення системи гарантій діяльності осіб, які здійснюють публічну діяльність, виконують особливі функції в державі.

Ключові слова: правовий імунітет, недоторканність посадових осіб, особливості кримінального провадження.

Щерица С.И. РАЗВИТИЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ОБ ОСОБЕННОСТЯХ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ОТНОСИТЕЛЬНО ОТДЕЛЬНЫХ КАТЕГОРИЙ ЛИЦ / Национальная академия внутренних дел, Украина

Исследована история развития законодательства об особенностях уголовного производства в отношении отдельных категорий лиц. Установлено исторически устоявшееся существование параллельного уголовно-процессуальному законодательству блока законов, которые устанавливают особый порядок привлечения к уголовной ответственности достаточно широкого круга лиц. Поддержано предложение об отдельном нормативном урегулировании этого правового института. Предложенную в новом Уголовном процессуальном кодексе Украины модель нормативного урегулирования особого порядка уголовного судопроизводства в отношении отдельных категорий лиц признано далекой от совершенства (в первую очередь, в вопросах круга лиц, на которых распространяются исключительные права, установленные соответствующей главой), такой, что требует доработки. В то же время констатируется, что такой особый порядок направлен на создание системы гарантий деятельности лиц, которые осуществляют публичную деятельность, выполняют особые функции в государстве.

Ключевые слова: правовой иммунитет, неприкосновенность должностных лиц, особенности уголовного производства.

SchericA S.I. DEVELOPMENT OF LEGISLATION ABOUT FEATURES OF REALIZATION IN RELATION TO SEPARATE CATEGORIES OF PERSONS / National academy of internal affairs, Ukraine

The history of development of the legislation on features of criminal proceedings concerning separate categories of persons is investigated. Historically settled existence of the block of laws parallel to the criminally-remedial legislation which establish a special order of bringing to criminal liability enough wide range of persons is established. The offer on separate standard settlement of this legal institute is supported. Offered in the new Criminal procedural code of Ukraine model of standard settlement of a special order of criminal legal proceedings concerning separate categories of persons it is recognized far from perfect (first of all, in questions of a circle of people on which the exclusive rights established by the corresponding chapter) extend, such that demands completion. At the same time it is noted that such special order is directed on creation of system of guarantees of activity of persons which carry out public activity, carry out special functions in the state.

Key words: legal immunity, inviolability of officials, features of criminal proceedings.

Категорії “недоторканність”, “імунітет”, “особливий правовий статус” уже тривалий час є відомими як у зарубіжній, так і у вітчизняній юриспруденції.

Слово “імунітет” походить від латинського “immunitas” – звільнення від будь-чого і позначає загальноправовий термін, який у юридичних словниках і енциклопедіях означає звільнення певного кола суб’єктів з-під дії загальних правових норм; виключне право осіб, які займають особливе становище в державі, не підкорюватись дії деяких загальних норм [1, 207; 2, 668].

Коло осіб, які наділені виключними правами (імунітетами) в чинному законодавстві, сформувалося не одразу. Цьому передував складний соціально-правовий процес становлення і розвитку даного правового інституту.

Як відомо, кримінальний процес ґрунтується на системі принципів, серед яких можна виділити принципи законності, змагальності, рівності громадян перед законом і судом та ін. Однак безпосередня реалізація вказаних принципів можлива через належне функціонування відповідних правових інститутів. Одним з таких інститутів і виступає інститут імунітетів, основним призначенням якого є встановлення додаткових гарантій охорони та захисту прав і законних інтересів окремих категорій осіб.

Терміни “недоторканність”, “імунітет” у контексті встановлення правового статусу особи не вживаються в чинному кримінально-процесуальному законодавстві України. Водночас, ці поняття тривалий час використовуються науковцями і практиками, часто зустрічаються в літературі, відомі широким верствам населення.

З однієї сторони, Конституція України закріплює положення, відповідно до якого громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв або обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (ст.24). Однак з іншої сторони, використання деяких видів імунітетів (насамперед, депутатського, суддівського) в певних колах суспільства розцінюється як відступ

від конституційного положення про рівність громадян перед законом і судом. Більше половини опитаних працівників правоохоронних органів, а також більшість опитаних громадян вважають такий відступ від загального правила відступом від конституційного принципу.

Сьогодні Україна перебуває в умовах реформування кримінальної юстиції, прийняття нового Кримінального процесуального кодексу. Безперечно, що оновлене законодавство має відповідати основним принципам правової держави та громадянського суспільства, бути спрямованим на утвердження та забезпечення прав і свобод людини. На цей час різними видами виключних прав (імунітетами) користується значна частина українських та іноземних громадян. Існує певне коло правових норм різних галузей права, які впливають на процес досудового та судового кримінального провадження відносно окремих категорій громадян. Чинний КПК України не містить будь-якого системного викладення таких особливостей, що, безперечно, створює практичні труднощі під час вирішення питання про притягнення до кримінальної відповідальності осіб з особливим правовим статусом.

Принцип рівності громадян перед законом і судом, як і правові імунітети та привілеї, недоторканності неодноразово ставали предметом наукового дослідження, однак до цього часу не досягнуто єдності поглядів щодо змісту, форм і соціального призначення таких виключень з вказаного конституційного принципу.

У кримінально-процесуальній науці інтерес до проблем, які пов'язані з інститутом імунітетів, існує давно. Окремі аспекти цієї теми розглядалися у працях відомих юристів кінця XIX – початку XX ст. (Л.С. Владімірова, М.С. Духовського, І.Я. Фойницького та ін.), радянської доби (В.П. Божьєва, В.Г. Даєва, Л.М. Карнєєвої, Л.Д. Кокорева, П.А. Лупинської, Р.Д. Рахунова, В.М. Савицького, М.С. Строговича та ін.). На теренах сучасної України питання імунітетів у кримінальному процесі на втрачають своєї актуальності. Аналізу окремих питань цього інституту присвячені роботи С.С. Аскерова, І.В. Бабій, С.М. Вихриста, С.Г. Волкотруба, Ю.М. Грошевого, В.П. Коржа, В.І. Мариніва, М.М. Михеєнка, О.О. Реєнт, В.М. Рябокучми, С.М. Стахівського, Л.Д. Удалової та ін.

Однак розгляд окремих аспектів процедури притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які наділені правовим імунітетом, не виключає необхідності комплексного дослідження проблем провадження відносно окремих категорій осіб. Таке дослідження, вважаємо, слід розпочинати з аналізу процесів розвитку законодавства про особливості провадження відносно окремих категорій осіб.

Метою цієї статті є дослідження історії розвитку законодавства про особливості кримінального провадження відносно окремих категорій осіб.

Як зазначається в юридичній літературі, сьогодні достатньо важко визначити, у праві якої з держав старого світу вперше з'явився інститут імунітету. Історично поява імунітету як правового інституту пов'язується з римським правом, у якому він вперше був закріплений як звільнення від податків і суспільних зобов'язань, як особливе право, що надається окремій особі, категорії чи общині сенатом при Республіці чи імператором [3, 7].

У матеріальному праві тих років правова відповідальність диференціювалась залежно від соціального становища потерпілого та винного. Тоді ж, вперше в історії, римське право надало поняття імунітету. У феодальному праві зазначена категорія означала привілеї феодала [4, 490].

У Росії дипломам про імунітет, які видавались у країнах Західної Європи королями, за формою та змістом відповідали так звані тарханні грамоти. Звільнення від князівського суду духовних і світських землевласників зазвичай супроводжувалось їх звільненням від податків. З посиленням князівської влади імунітет починає ослаблювати. Перша спроба скасувати тарханні грамоти була здійснена при Івані IV. Ця спроба була повторена в Соборному уложенні 1642 року. Однак фактично права, що передбачались імунітетами, збереглись, хоча й зі значними обмеженнями, до кінця XVII ст. [5, 6].

У період середньовіччя з'являється ще один вид привілеїв, який підпадає під поняття імунітету – імунітет від кримінального переслідування. Основою його зародження, вочевидь, слід вважати появу інституту індульгенції (від лат. *Indulgentia* – милість), що звільняв духовну, а потім і світську особу від кримінальної відповідальності за вчинене нею діяння.

Варто підкреслити, що саме в період XVI-XVIII ст. інститут імунітету набуває сучасних рис, зокрема, з'являються: імунітет від юрисдикції в кримінальних та цивільних справах, імунітет від дачі показань, імунітет резиденції, що займають дипломатичні представництва, тощо.

У Статуті кримінального судочинства 1864 року встановлювався спеціальний порядок віддання до суду прокурорів і судових слідчих. Так, відносно прокурорів, обер-прокурорів віддання до суду було можливим тільки за постановою касаційного департаменту Сенату за поданням міністра юстиції. Такий порядок притягнення до кримінальної відповідальності цих осіб діяв до 1917 року.

Прийнятий у 1917 році Декрет про суд № 1 фактично ліквідував інститут недоторканності прокурорських і судових працівників. Хоча вже в Кримінально-процесуальному кодексі УРСР 1923 року як гарантія від необґрунтованого засудження прокурорів передбачалась спеціальна підсудність справ про вчинені ними злочини. До того, 16 листопада 1922 року РНК був прийнятий декрет про порядок арешту прокурорів і їх помічників, голів і членів революційних трибуналів і рад народних суддів, народних суддів і слідчих, яким встановлювалось, що ніякі органи влади не можуть проводити арешти прокурорів, їх помічників без попереднього дозволу, а в особливо виключних випадках – за умови одночасного повідомлення прокурора республіки при арешті прокурора, а губернського прокурора – при арешті помічників прокурора.

Таким чином, у кримінально-процесуальному праві був відновлений інститут недоторканності прокурорів, який передбачав спеціальний (дозвільний) порядок їх арешту.

У Конституції СРСР 1936 року вперше з'явилась стаття, відповідно до якої депутат Верховної Ради СРСР не міг бути притягнутий до судової відповідальності чи арештований без згоди Верховної Ради СРСР, а в період між сесіями – без згоди Президіуму Верховної Ради СРСР. Конституція СРСР 1936 року також проголошувала незалежність суддів і підкорення їх тільки законові, однак гарантій суддівської незалежності (у порівнянні з депутатською) не встановлювала.

Відсутність конституційних норм про недоторканність працівників прокуратури, компенсувалась наказами і циркулярами Прокурора СРСР. Так, відповідно до наказу Прокурора СРСР від 3 серпня 1936 року № 45/6 віддання суддів, прокурорів, слідчих до суду допускалось лише після одержання відповідного розпорядження про це Прокурора СРСР. Спеціальний порядок притягнення до кримінальної відповідальності прокурорів продовжував діяти і в роки Великої Вітчизняної війни, а також у післявоєнний період. Однак це не стало перешкодою для масових необґрунтованих репресій, у результаті яких були арештована та розстріляна значна кількість видатних працівників прокуратури. Під “чистку кадрів” потрапили прокурори 90% областей і країв [6, 74-80].

У процесуальній літературі вказується і на існування деяких таємних актів, які суперечили Конституції та її положенням про рівність громадян перед законом. Так, постановою РНК і ЦК ВКП (б) “Про порядок погодження арештів” (1935 р.) було встановлено, що на арешти керівників підприємств і спеціалістів необхідним є дозвіл відповідного наркому (зокрема, професора ВУЗу не можна було арештувати без санкції наркому вищої освіти). Для арешту члена партії вимагалась санкція секретаря райкому. Отже, особливі правила кримінального судочинства фактично існували і для значної кількості людей [7, 22].

25 грудня 1958 року були прийняті Основи кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік, де був закріплений ряд демократичних принципів кримінального процесу, серед яких принцип рівності всіх громадян перед законом і судом. Незважаючи на це, в силу положень Закону СРСР “Про затвердження положення про військові трибунали” від 25 грудня 1958 року судді та народні засідателі військових трибуналів не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності та арештовані без згоди Президіуму Верховної Ради СРСР.

Надалі Конституція СРСР 1977 року, а також у редакції Закону від 14 березня 1990 року поряд із принципом рівності громадян перед законом судом, встановлювала норми про депутатську недоторканність. Закони СРСР “Про статус депутатів у СРСР” (1990 року) та “Про статус суддів СРСР” (1989 року) встановлювали недоторканність народних депутатів і суддів,

зокрема, у питаннях порушення відносно них кримінальних справ, їхнього арешту, притягнення до кримінальної відповідальності тощо.

Слід також зазначити, що в Конституцію СРСР 1977 року Законом СРСР від 14 березня 1990 року була введена стаття про право недоторканності Президента СРСР, хоча і будь-яких особливих правил притягнення його до кримінальної відповідальності вона не містила.

Таким чином, протягом ряду десятиліть функціонування та розвитку радянського законодавства були визначені окремі категорії осіб, процедура кримінального переслідування відносно яких у порівнянні з іншими громадянами була особливою, ускладненою через виконання ними суспільно значущих функцій або посадового становища. Така процедура встановлювалась не в КПК, а в Конституції та (або) так званих “статусних законах”, які закріплювали привілеї для спеціальних суб’єктів. До початку 90-х років XX ст. кількість таких суб’єктів значно зросла, нормативне врегулювання питань притягнення таких осіб до кримінальної відповідальності не було єдиним, що викликало труднощі в практиці і перешкоджало здійсненню швидкого та якісного правосуддя.

Відсутність спеціальної норми про імунітети та привілеї окремих категорій осіб у чинному КПК України створює певні труднощі в правозастосовчій практиці, оскільки відповідні норми розміщені в різних законах та міжнародних правових актах. Особливий порядок притягнення до кримінальної відповідальності був передбачений відносно: народних депутатів, суддів, прокурорів, слідчих, адвокатів, голови Рахункової палати, його заступників, Уповноваженого з прав людини, Президента, кандидата в Президенти та деяких інших категорій осіб.

Отже, доводиться констатувати, що за певну кількість років історично утворився паралельний кримінально-процесуальному законодавству блок законів, які встановлювали особливий порядок притягнення до кримінальної відповідальності доволі широкого кола осіб.

Таке законодавче регулювання не могло вирішити значної кількості проблем, які виникали в контексті притягнення до кримінальної відповідальності, застосування заходів процесуального примусу відносно окремих категорій осіб. Ці проблеми були викликані, зокрема, недостатньою чіткістю відповідних законодавчих актів, неналежною їх оцінкою суб’єктами правозастосування, певною невідповідністю виключних прав, які становлять зміст імунітету, призначенню та завданням кримінального судочинства.

Як уже зазначалось, чинний КПК України ці питання не регулює. Однак у зв’язку з розглядом проекту нового Кримінального процесуального кодексу України, внесеного на розгляд Верховної Ради України Президентом України 13 січня 2012 року (реєстр. № 9700), вказану ситуацію пропонується змінити. Зокрема, глава 37 проекту встановлює особливий ускладнений порядок кримінального провадження відносно деяких категорій осіб: народного депутата України; судді Конституційного Суду України, професійного судді, а також присяжного і народного засідателя на час здійснення ними правосуддя; кандидата в Президенти України; Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; Голови Рахункової палати, його першого заступника, заступника, головного контролера та секретаря Рахункової палати; депутата місцевої ради; адвоката; Генерального прокурора України, його заступника.

Незважаючи на те, що поява такої глави в проекті КПК викликала неоднозначне ставлення не тільки в юридичній спільноті, а й у громадськості: від неприйняття до переконання в її необхідності, слід визнати, що існування такої глави упорядкує правила кримінального провадження відносно осіб з особливим правовим статусом.

Аналіз норм, які включені до цієї глави проекту КПК, доводить, що особливий порядок кримінального провадження відносно окремих категорій осіб, визначених у цій главі, утворюють: 1) особливості здійснення повідомлення про підозру; 2) особливий порядок затримання і обрання запобіжного заходу; 3) необхідність інформування державних та інших органів чи службових осіб про застосування запобіжного заходу, ухвалення вироку.

Не можна не визнати, що запропонована модель нормативного врегулювання особливого порядку кримінального провадження відносно деяких категорій осіб, далека від досконалості (насамперед, у питанні кола осіб, на яких поширюються виключні права, встановлені цієї главою), а тому потребує доопрацювання. Разом із тим, такий особливий порядок спрямований

на створення системи гарантій діяльності осіб, які здійснюють публічну діяльність, виконують особливі функції в державі.

Зважаючи на історично усталене існування паралельного кримінально-процесуального законодавству блоку законів, які встановлюють особливий порядок притягнення до кримінальної відповідальності достатньо широкого кола осіб, пропозиція щодо запровадження окремого нормативного врегулювання особливостей кримінального провадження відносно цих осіб, закріплена в новому КПК, є прогресивною. Водночас, неконкретність окремих норм проекту КПК у цьому контексті ставить питання про необхідність їх доопрацювання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий енциклопедичний юридичний словник: А-Я. / В.Б. Авер'янов, Д.С. Азаров, В.І. Акуленко та ін.; за ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: Юрид. думка, 2007. – 990 с.
2. Юридична енциклопедія: [В 6 т.] / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького; [Редкол.: Шемшученко Ю.С. (голов. ред.) та ін.] – К.: «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, Т. 2: Д-Й. – 1999. – 741 с.
3. Корякин И.П. Иммуни́тет в уголовном судопроизводстве (генезис и гносеология): [учебное пособие] / И.П. Корякин. – Алматы: Данекер, 2004. – 68 с.
4. Советский энциклопедический словарь / под ред. А.Я. Сухарева. – М.: Советская энциклопедия, 1984. – 416 с.
5. Агаев Ф.А. Иммуни́теты в российском уголовном процессе: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Ф.А. Агаев. – М., 1997. – 168 с.
6. Григоров К.А. Возникновение и развитие в российском уголовно-процессуальном праве института неприкосновенности прокуроров, следователей и адвокатов / К.А. Григоров // Право и политика. – 2006. – № 1. – С. 74-80.
7. Добровлянина О.В. Особенности производства по уголовным делам в отношении отдельных категорий лиц: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Ольга Владимировна Добровлянина. – Екатеринбург, 2010. – 270 с.